

DVIJE KRIPTE IZ CRKVE SVETOG MARTINA BISKUPA U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA

Rad donosi spoznaje o otkriću dviju kripta u Crkvi svetog Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama koje su otkrivene tijekom izvođenja građevinskih radova i arheološkog nadzora pri uređenju svetišta i bočne kapele Žalostne Majke Božje tijekom 2013. godine. Osobita pozornost posvećena je arhitektonskom izgledu kripta kao i otkrivenim novim arheološkim nalazima vezanima uz drvene lijesove, zatečenu likovnu dekoraciju, zatim identifikaciju pokojnika kao i grobnim priložima. Rad donosi i nove spoznaje vezane uz pokretni inventar spomenute Crkve.

CRKVA SVETOG MARTINA BISKUPA

Crkva svetog Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama jedna je od najstarijih očuvanih sakralnih građevina u Toplicama. Zaštićena je kao kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod brojem Z-905. Crkva je jednobrodna longitudinalna građevina s poligonalnim svetištem i potpornjacima. Poznata je po vrlo vrijednim mramornim oltarima sv. Barbare i sv. Katarine iz četvrtog desetljeća XVIII. stoljeća koje su djelo Francesca Robbe, po mnogima povjesničarima umjetnosti jednog od najboljih baroknih skulptora. Crkva sv. Martina Biskupa sagrađena je u gotičkom stilu, 1761. godine je barokizirana što potvrđuje i natpis u rokoko kartuši nad crkvenim ulaznim vratima. Sakralna građevina danas sadrži vrlo vrijedne orgulje koje je 1765. godine za 500 rajnskih forinti izgradio poznati graditelj orgulja Antun Römer iz Graca.

Profesor Gjuro Szabo donio je jedan od prvih opisa ove crkve: "Župna je Crkva sv. Martina kasnogotička građevina, koja je g. 1763. posve preudešena, od starih svodova nema ništa, tek se jedan poluzazidani prozor i dva zazidana

sačuvala.¹ Svetište je na uglovima pojačano lijepim, jedinstvenim otpornjacima, koji se na tri maha sužuju. Bit će da je zvonik, barem u donjem dijelu stari gotski zvonik. Uz srednje polje lađe podignuta je nadesno kapela, najljepši ures crkve su svakako dva oltara, koji su zabunom g. Bolléa izbačena iz zagrebačke katedrale (g. 1882.). Kao glavni oltar služi sada oltar sv. Katarine, što ga je učinio Fr. Robba, po narudžbi Mate Mužinića i Andr. Grličića, koji su s majstorom Robbom sklopili ugovor 11. XII 1727. Taj je stajao u katedrali kod prvog stupa do svetišta, dok je nasuprot stajao oltar sv. Barbare, koji sada stoji u crkvenoj lađi. Reljef koji prikazuje mučeništvo sv. Katarine, izvađen je iz glavnog oltara, da se tamo smjesti slika sv. Martina, pa je uzidan do propovjedaonice“.²

Spomenuta sakralna građevina zajedno sa sačuvanim zagrebačkim kaptolskim Kaštelom Starim gradom u Varaždinskim Toplicama danas čini glavnu dominantnu arhitektonsko- umjetničku os na istaknutom položaju ovog poznatog kupališnog lječilišta. “Renesansno koncipirani četverokut s jedne strane zatvara kao što je to kod samostanskih kompleksa gotička, barokizirana župna crkva, od koje je zvonik, kao glavna urbanistička dominanta, unutar dvorišta s arkadama.“³

Tijekom 2012. godine dovršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi na uređenju vanjskih pročelja župne Crkve. Godine 2013. rad je bio usmjeren na uređenje njezine unutrašnjosti. Konzervatorsko-restauratorsko rješenje obuhvatilo je detaljno uređenje gotičkog svetišta sa djelomičnom prezentacijom gotičkog portala na sjevernoj stijeni. Radovi su obuhvatili i uređenje podnih površina na položaju glavnog svetišta i bočne kapele Žalosne Majke Božje. Konzervatorsko-restauratorski radovi odnosili su se i na soboslikarske radove na zidovima i svodovima spomenutog dijela unutrašnjosti Crkve.⁴

NALAZ STAROG KAMENOG OPLOČENJA I KRIPE NA PODRUČJU GLAVNOG SVETIŠTA CRKVE

Arheološki nadzor u unutrašnjosti spomenute Crkve provodila je Spomenka Vlahović, diplomirani arheolog Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, a započeo je 17. 04. 2013. godine. Stručni nadzor arheologa odnosio se na nadziranje radova firme izvođača radova “Građevinarstvo i restauracija Genc“ iz Bednje

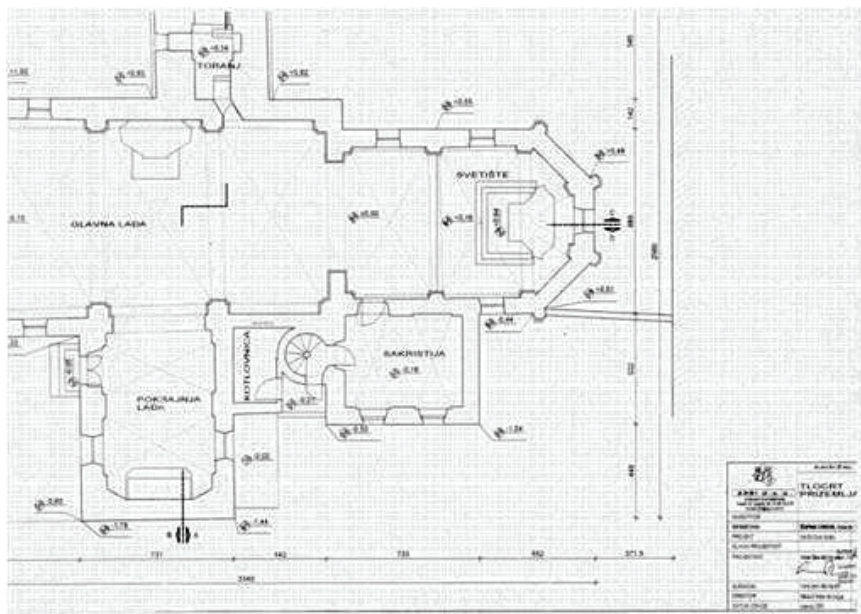
¹ Tijekom izvođenja radova na vanjskom uređenju ovog objekta 2011.- 2012. godine restaurirana i otvorena su dva opisana gotička prozora, dok je treći ostao prezentiran i naznačen u vanjskoj fasadi, op.a.

² Gjuro SZABO, *Hrvatsko Zagorje*, Spektar, Zagreb, 196.

³ Anđela HORVAT, *Između gotike i baroka-Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Knjiga XXII, Tisak Zadružna štampa, Zagreb, 1975, 252.

⁴ Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Varaždinu, Rješenje za izvođenje radova, klasa:UP/I-612-08/13-04/0650 od 13. 05. 2013. godine.

koja je izvodila radove na uređenju podnih površina u području glavnog svetišta Crkve, kao i u području bočne kapelice Žalosne Majke Božje.

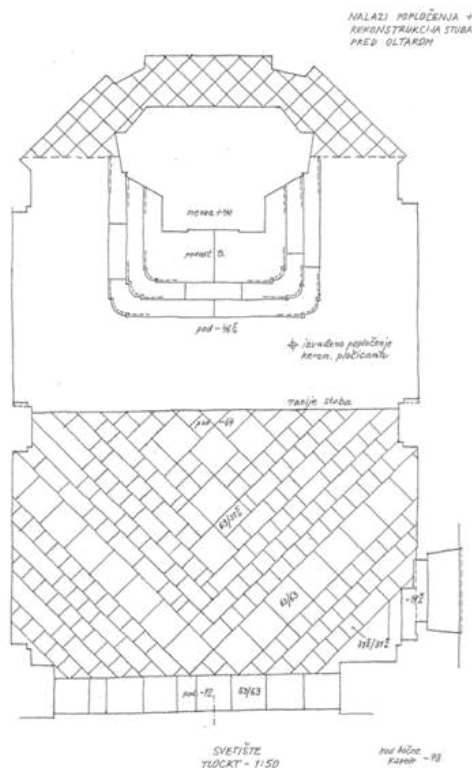

Slika 1. Tlocrt Crkve sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama
(ARBI d.o.o. Zagreb, 2007.)

Radovi su bili usmjereni na ručni iskop i na radove demontaže starog crkvenog poda oko glavnog oltara. Izvršeno je skidanje tzv. starog opločenja koje je izvedeno od keramičkih pločica tvornice iz Bedekovčine, dimenzija 17 x 17 cm. Nakon uklanjanja prvog sloja radnici su ručnim iskopom uklonili i nasipani sloj koji se sastojao od pijeska i šute debljine cca. 10-15 cm. Nakon uklanjanja spomenutog sloja potvrdila se pretpostavka kako na tom položaju Crkva još uvijek ima drugi pod tj. staro crkveno kameno opločenje od kamenih ploča pješčenjaka. Radovima na terenu potvrđeno je da se isto nalazi na većem dijelu prostora glavnog svetišta spomenute Crkve. Mjerenje na terenu koje je izveo arhitekt gospodin Davorin Stepinac iz Zagreba potvrđeno je da se radi o kamenom opločenju s dijagonalno postavljanim kamenim pločama različitih veličina: 63/63, 31,5/31,5 i 63/31,5 cm. "Na istočnoj strani završava pred stubom u sredini, koja je bila izvedena keramičkim pločicama; sa zapadne strane zaustavljeno je horizontalno postavljenim kamenim pločama unutar trijumfalnog luka, nakon kojih se dijagonalno nastavlja u prostor lađe. Unutar špaleta ulaza prema sakristiji okomito su postavljene ploče različitih veličina. Iza glavnog oltara, do početka stuba oko

oltara, također je sačuvano kameno opločenje dijagonalno postavljenim pločama, mahom 31,5/31,5 cm. Nakon uklanjanja novog poda od keramičkih pločica u stražnjem dijelu svetišta pronađeni su uz oltarske stube lijevo i desno, u nastavku / visini popločenja iza oltara, dijelovi starijeg opločenja od keramičkih pločica koje je najvjerojatnije završavalo stubom u sredini svetišta.

Ispod stuba i podesta pred glavnim oltarom, izvedenim novim keramičkim pločicama, pronađene su originalne kamene stube (s otklesanim "nosevima"), visine 15,5 cm, koje su vremenski i visinski korespondirale sa starijim keramičkim popločenjem stražnjeg dijela svetišta. Izostanak kamenog opločenja u stražnjem dijelu svetišta (pred oltarom i bočno uz oltarske stube), te nalaz starih keramičkih pločica u ravni sačuvanih kamenih ploča iza oltara navodi zaključak, da je ono bilo dotrajalo i zamijenjeno je keramičkim podom.

Slika 2. Tlocrt s prikazom pozicija starog kamenog opločenja u glavnom svetištu s rekonstrukcijom stepenica (Dokumentacija Davorin Stepinac, Zagreb, 2013.)

Dijagonalno kameno popločenje u prednjem dijelu s “prekidima” unutar trijumfalnog luka i vrata prema sakristiji, s pokušajima ornamentiranja pravilnijim slaganjem većih ploča i nepravilnim postavljanjem manjih kvadratnih i izduženih ploča (“na križ” i “u pomaku”), s relativno jakim nagibom (sve do zapadnog ruba kapele), navodi na zaključak, da je to tzv. drugo kameno opločenje, kojim je anulirana redovito postojeća stuba / razlika u visini između lađe i svetišta, pred ili unutar trijumfalnog luka. Ovome u prilog govori “spuštanje” praga unutar kamenog portala ulaza u sakristiju”.⁵

Zatečena situacija u glavnom području svetišta Crkve osim otkrivenog gore opisanog kamenog opločenja, otvorila je po prvi put i pogled na položaj kripte u području glavnog svetišta, kao i na fragmentarno sačuvane građevinske tragove položaja starijeg oltara s pristupnim podestom. Nakon provedenih radova uklanjanja nasipanog sloja kojeg je činila zemlja i štuta i otvaranja cijele kamenom popločane podne površine u tom dijelu Crkve stručni tim na terenu koji se sastojao od predstavnika Konzervatorskog odjela iz Varaždina, investitora radova župnika Stjepana Mostečaka i stručnog nadzora cijelog projekta gospodina Davorina Stepinca donio je zaključak da se zatečena podna struktura ukloni jer je radovima na terenu utvrđeno kako su kamene ploče oštećene. Na njima su bili prisutni tragovi lomova, a na nekima je utvrđeno da su dosta oštećene zbog prisutnosti veće količine vlage i sl. Na temelju povijesnih podataka iz Župne spomenice može se zaključiti kako je gore opisani i otkriveni kameni pod bio započet dne 13. VI. 1910. godine. Podaci iz Spomenice navode sljedeće: “Izveden je novi tarac u župnoj crkvi u iznosu od 4.000 kruna-financije je dao Kaptol zagrebački.”⁶ Radovi čišćenja na terenu potvrdili su situaciju u kojoj je tzv. drugo opločenje služilo u funkciji anuliranja postojeće stepenice tj. razlike u visini između glavne lađe i svetišta, kao i ispred i u području trijumfalnog luka. Župna Spomenica sačuvana kao povijesni izvor potvrđuje kako je tijekom 1904. godine snižena gornja lađa Crkve sve do glavnog oltara za jednu stubu. Sakristija je radovima dignuta u visinu za jednu stubu i nasut je teren.

Radovima čišćenja i uklanjanja kamenog opločenja poda i nasipanog sloja cca. 45 cm radovi u svetištu otkrili su postojanje kripte. Radovima na terenu utvrđeno je da je ulaz u kriptu dimenzija 95 x 95 cm. Sam ulaz u kriptu sadržavao je karakteristični građevinski slog u obliku meandra izveden uz pomoć pune cigle. Otkrivena kripta u svom gornjem površinskom dijelu prvi put je otkrila polukružni svod također izgrađen od pune cigle i povezan sa žbukom. Radovima u tom dijelu svetišta iskopana je sonda dimenzija 200 x 266 cm. Na temelju njezinih

⁵ Davorin STEPINAC, Izvještaj o istražnim radovima u svetištu – Prijedlozi nove organizacije i popločenja, Zagreb, 2013. godine.

⁶ Župna spomenica Crkve sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama, podaci za 1910. godinu.

podataka utvrđeno je da se kripta prostire u položaju istok-zapad i da je dužine 540 cm. Prilikom izvođenja radova na čišćenju situacije utvrđeno je da su bočni zidovi kripe s obje bočne strane od temelja zidova Crkve udaljeni točno 95 cm.

Prilikom radova na oslobađanju gornje površine svoda kripe i u samom području zahvata u svetištu Crkve sakupljen je veći broj ostataka ljudskih kostiju i korodiranih fragmenata čavla. Tempo izvođenja radova u tom dijelu svetišta nije vremenski dozvoljavao da se otkrivena kripta na tom položaju otvori. Novi određeni koncept postavljanja podnog grijanja kao i uređenje nove podne kamenom popločane površine nisu ugrožavali niti narušavali nalaz kripe, tako da je grupa stručnjaka zadužena za uređenje Crkve odlučila da se ista ne otvori već da se nalaz snimi i zaštiti geotekstilom i sitnim pijeskom na koji su zatim položeni razni potrebni vodovi za potrebe podnog grijanja spomenute Crkve kao i novi pod od bračkog sivca s mat obradom u dijagonalnom usmjerenju kao i prvotno otkriveni.

Sa sjeverne strane unutrašnjeg lica zida Crkve iskopana je tijekom radova manja sonda dimenzija 190 x 70 cm u koju su prema dogovoru s Konzervatorskim odjelom iz Varaždina u prisutnosti župnika bila položena 82 fragmenta svih zatečenih ljudskih kostiju uključujući i one nalaze kostiju koje su bile otkrivene tijekom prethodnih faza kod uređenja okoliša vanjske strane temelja Crkve u dvorištu Starog grada.

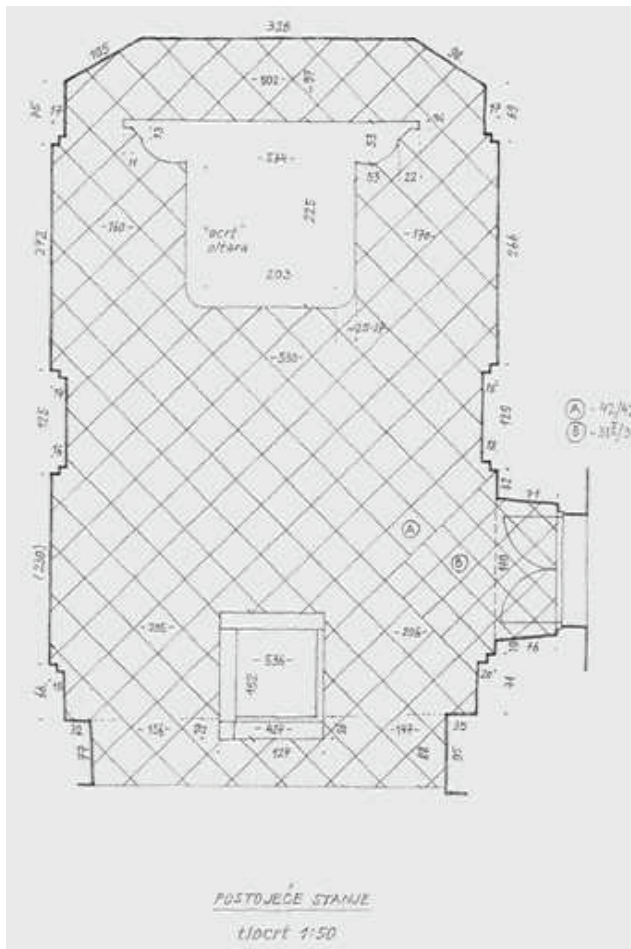
Slika 3. Pogled na kriptu u glavnom svetištu Crkve u poziciji istok-zapad

ARHEOLOŠKI NALAZI U BOČNOJ KAPELI ŽALOSNE MAJKE BOŽJE

Arheološki nadzor u spomenutoj Crkvi u Varaždinskim Toplicama obuhvaća je i stručni nadzor u bočnoj kapeli Žalosne Majke Božje. Otkrivene nove arheološke podatke potvrdila je djelomično i Župna spomenica kao glavni povijesni izvor za ovaj dio sakralne arhitekture.

Za godinu 1911. ista donosi vrijedne podatke koje je popisao župnik. Izvor spominje kako su u kapeli nekada stajala dva oltara i to drveni oltar sv. Križa i oltar Žalosne Majke Božje, kako su oba morala biti iz kapelice uklonjena jer su bila od drva i posve trula. Za dataciju tog starijeg oltara koji se nekada nalazio u kapelici i bio posvećen Žalosoj Majci Božjoj veže se godina 1745. i podatak kako je oltar dao izraditi kanonik zagrebački Nikola Terihaj. Novi oltar 1911. godine posvećen Majci Božjoj izradio je i postavio ga u Varaždinskim Toplicama majstor Josip Obletter iz St. Ulricha iz Tirola za iznos od 2570 kruna. U spomenici čitamo kako je novopostavljeni drveni oltar tematski spojen u jednu cjelinu sa starim oltarom sv. Križa i čini posebnu umjetničku i sakralnu cjelinu u bočnoj kapelici. Novi oltar u kapelici Crkve sv. Martina Biskupa blagoslovio je svojim govorom preuzvišeni nadbiskup Posilović dne 4. rujna 1911. godine, zatim i dr. Ivan Kropac biskup đakovački kao veliki dobročinitelj župe sv. Martina Biskupa. Isti je darovao i veću svotu novca za postavljanje spomenutog novog drvenog oltara Majke Božje. Kod blagoslova oltara prisustvovali su dr. Voršak pomoćni biskup iz Đakova, zatim Stjepan Valdec, Juraj Kralj i Tomo Fućkan svi kanonici čazmanskog Kaptola, a otac Franjo Vajda gvardijan kapucinskog samostana iz Varaždina držao je tim povodom prigodnu propovijed. Svečanom činu posvećenja novog oltara prisustvovali su Josip Barbenić župnik iz Svibovca i Ivan Tomašković župnik iz Ljubešćice. Župnik navodi kako je tog dana 4. rujna 1911. godine poslije blagoslova u pola 11 sati prije podne služio i prvu misu kod novog oltara u bočnoj kapelici. Tog dana topličku Crkvu posjetio je i preuzvišeni Ivo Kršnjavi koji je pregledao novoizrađeni i postavljeni oltar i isti se pozitivno o njemu očitovao. Zanimljiv je podatak kako je novac za njegovu kupnju sakupljen uz pomoć milodara dobrih ljudi. Povijesno najveća zasluga oko prikupljanja sredstava za novi oltar pripada gospođi Luciji Kuković, supruzi ravnatelja veleposjeda prvostolnog Kaptola zagrebačkog. Izvor navodi kako je spomenuta novac sakupljala od građana, prijatelja i topličkih kupališnih gostiju. Jedan dio financijskih sredstava sakupljao se također i tombolama u samom kupalištu Varaždinske Toplice. Sačuvani pisani izvor navodi kako su župljani Varaždinskih Toplica vrlo malo dali za potrebe izrade ovog oltara. Kod domaćih žitelja sakupljeno je samo 356 kruna, dok su preostali cijeli iznos darovali stranci koji su dolazili u lječilište Varaždinske Toplice. Zanimljivi i korisni podaci vezani su uz lampu pred oltarom Majke

Božje za tzv. vječno svjetlo koja je kupljena također 1911. godine. Gđa. Lucija Kuković lampu je kupila za iznos od 134 krune i 10 filira. Iste godine kupljena su i nova užeta tzv. Drahtseil za potrebe vječnog svjetla i za oba lustera u kapelici. Svijećnjaci na oltaru Majke Božje darovani su od strane biskupa Dropca i Voršaka, te ravnatelja biskupskih dobara gospodina Čačimovića, dok je najveći iznos od 160 kruna darovao zadnji dekan prvostolnog Kaptola zagrebačkog, prečasni gospodin Ljudevit Knežić. Svijećnjaci su stajali 242 krune i 50 filira.

Slika 4. Tlocrt s prikazom kamenog opločenja, pozicijom starijeg oltara i ulaznim dijelom u kriptom u kapelici Žalosne Majke Božje (Dokumentacija Davorin Stepinac, Zagreb, 2013.)

Tijekom izvođenja radova obnove u spomenutoj kapelici u Varaždinskim Toplicama drveni oltar majstora Oblettera iz 1911. godine stajao je prislonjen uz sami zid Crkve na drvenom podestu visine 13 cm s dijagonalno prikraćenim uglovima. Spomenuti zaštićeni oltar zbog potreba izvođenja opsežnih radova na uređenju podnih i stropnih površina bio je demontiran i privremeno sklonjen u obližnjem župnom dvoru kako se tijekom izvođenja radova ne bi oštetio.

Radovi uređenja poda odnosili su se kao i u svetištu na radove demontaže postojećeg poda koji se sastojao od tzv. pločica iz Bedekovčine koje su se nalazile na cijeloj podnoj površini kapelice. Nakon skidanja spomenute strukture i nasutog sloja cca 10 cm otkriveno je identično kameno opločenje kao ono prethodno opisano u području glavnog svetišta. Radovi čišćenja u tom dijelu otkrili su očuvano kameno opločenje, zatim arhitektonske tragove ranijeg oltara s tzv. pristupnim podestom, ali i postojanje druge kriptе s jasno naznačenim ulaznim dijelom u podnoj površini. Kasnijim radovima čišćenja površine locirani su jasno prepoznatljivi tragovi tzv. "odmaknutog oltara" koji govore u prilog klasičnoj baroknoj postavi s bočnim pristupima u prostor iza njega, dok su provedeni radovi na terenu potvrdili da isti sadrži podest s uglovima koji su bili četverokružno formirani.

Otkriveno kameno opločenje postavljeno je također dijagonalno na križ kao i u svetištu uz pomoć kamenih ploča dimenzija 42 x 42 cm. Arheološkim nadzorom na terenu vidljivo je da se iste nastavljaju i u područje glavne crkvene lađe. Na prostoru cijele podne površine bočne kapelice kameno opločenje je demontirano na isti način kao što je to bilo izvedeno u svetištu, jer je glavni izvedbeni projekt i u ovom prostoru predviđao postavljanje podnog grijanja i novog poda. U kamenoj podnoj strukturi otkriven je ulaz u drugu kriptu Crkve sv. Martina Biskupa. Kameni bočni gornji okviri u ulaznom dijelu kriptе bili su dosta oštećeni i jasno su se uočavale raspukline i radovi sanacije.

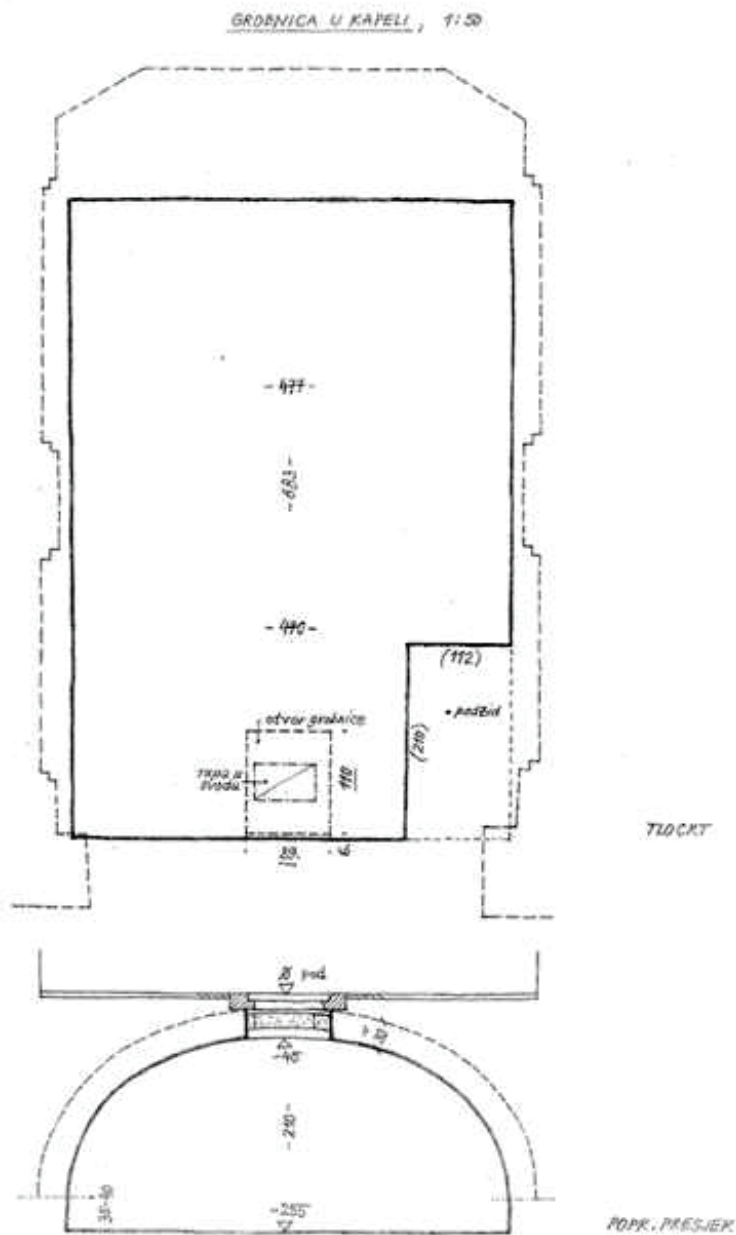

Slika 5. Detalj poda s naznačenim ulazom u kriptu u bočnoj kapeli

Dana 17. 06. 2013. godine u 10,30 sati započelo je otvaranje kripe u bočnoj kapelici. Radovima otvaranja ulaza na terenu prisustvovali su radnici tvrtke "Genc" kao i župnik Stjepan Mostečak. Prvo je bila pažljivo uklonjena gornja kamena ploča od bijelog kamena koja je na svojoj gornjoj površini sadržavala dva pravilna kružna otvora za potrebe otvaranja kripe. Kamena pokrovna ploča bila je dimenzija 105,5 x 95 cm, a promjer rupa na ploči za otvaranje iznosio je 5,5 cm. Nakon izmicanja kamene ploče radnici spomenute tvrtke ručnim iskopom pažljivo su skinuli nasipani sloj cca 12 cm debljine sastavljen od finog pijeska, ostatka žbuke i sitnih fragmenata cigle. Taj sloj štitio je boltu kripe od pune cigle i sam ulazni dio. Nakon radova raščišćavanja ulaznog dijela u kriptu utvrđeno je da je otvor kripe dimenzija 39 x 69 cm. Ulazni dio u kriptu otvoren je u tolikoj mjeri da su se kroz njega mogle spustiti u kriptu ljestve i da se moglo nesmetano ući. Ulaskom u kriptu bilo je potvrđeno mišljenje kako ona zauzima područje direktno ispod prostora prostiranja bočne kapelice. Kripta je izgrađena od kamena u smjeru sjever-jug s vrlo lijepo oblikovanom boltom koja je izvedena od kamena, a u unutrašnjosti je vidljiv zemljani pod.

Arheološkim radovima u njezinoj unutrašnjosti utvrđeno je kako na lijevoj strani okrenuti prema jugu leže jedan do drugoga sve do zida drveni lijesovi u kojima su pokojnici ženskog i muškog spola tj. civili najvjerojatnije pripadnici bogatijeg topličkog staleža, dok su na desnoj strani kripe sahranjeni pokojnici iz crkvenih redova, što je zaključeno na temelju sačuvane odjeće.

Jedan od zatečenih drvenih lijesova sa lijeve strane kripe na svojoj vanjskoj površini imao je još uvijek jasno prepoznatljiv ukras bojom u vidu slikanog friza

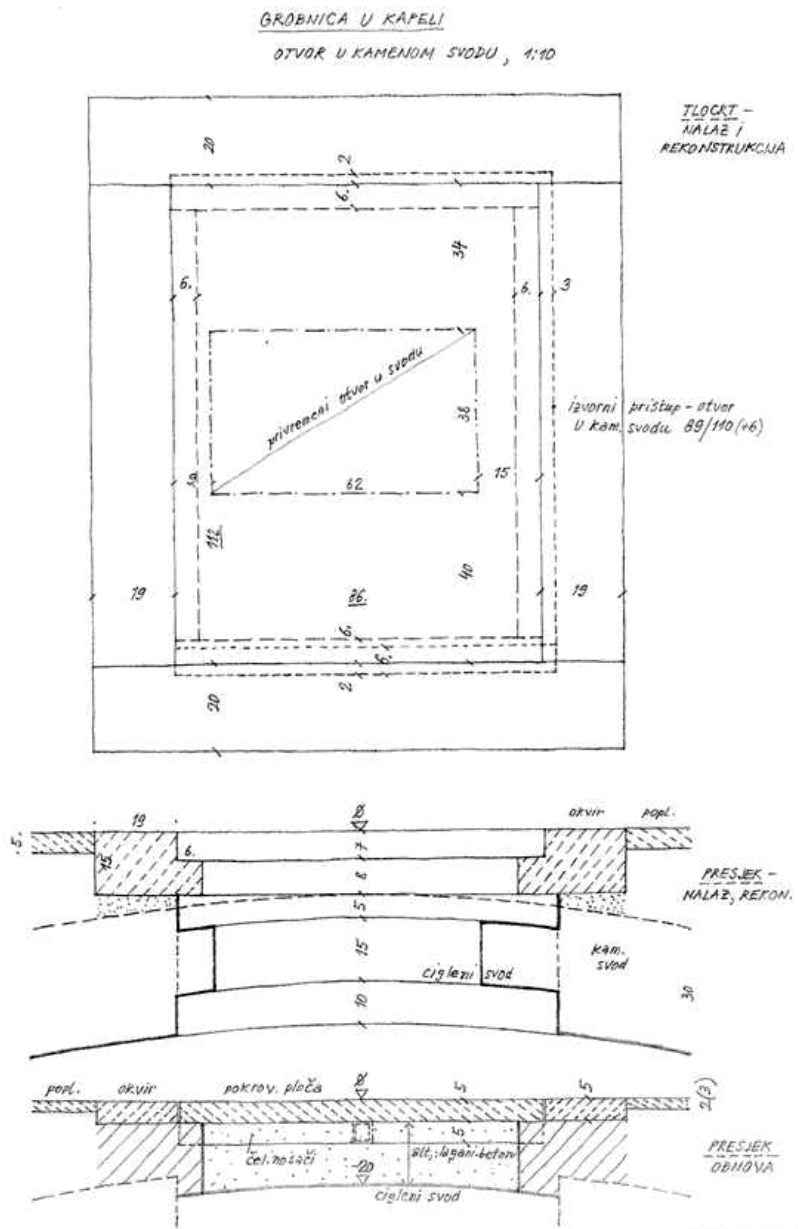
Slika 6. Tlocrt s prikazom bočne kapele u odnosu na nalaz otkrivene kripte; poprečni presjek kripte s ulaznim dijelom (Dokumentacija Davorin Stepinac, Zagreb, 2013.)

Slika 7. Pogled u kriptu s otkrivenim drvenim
lijesovima u visokom stupnju raspadanja

Slika 8. Detalj svoda kripe

Slika 9. Tlocrt kripe s podacima otvora u kamenom svodu;
 rješenje zatvaranja ulaznog dijela s konačnom prezentacijom u novom kamenom
 opločanju (Dokumentacija Davorin Stepinac, Zagreb, 2013.)

kojeg su činile zelene i bijele točkice. Na cijeloj gornjoj površini lijesa jasno se mogao uočiti, cijelom dužinom poklopca lijesa dobro prepoznatljiv križ izveden plavozelenom bojom, dok je na bočnoj prednjoj strani žutom bojom pisalo: "1865. leta". Nakon skidanja poklopca lijesa utvrđeno je, da se u njemu nalaze ostaci pokojnice koja leži na leđima odjevena u svečanu haljinu. Oko pokojničnog tijela nalazila se veća količina piljevine s osnovnim zadatkom stabilizacije tijela u lijesu kao i za potrebe upijanja svih tekućina koje su nastajale tijekom prirodnog procesa raspadanja njezinog tijela. Pokojnica je još uvijek imala vrlo dobro sačuvanu frizuru u obliku visoke punđe koja je u gornjem dijelu bila ukrašena smeđom ukrasnom trakom. Na položaju grudi mogla se jasno uočiti tkanina njezinog prsluka (lajbeka) koji se kopčao uz pomoć dugmadi bijele boje, a na rubnim dijelovima bio je dodatno ukrašen porubnom ukrasnom trakicom. Kao dodatni ukras pokojnici članovi uže obitelji s jedne strane prsluka stavili su i tri manja cvjetića izrađena od žice i omotana trakicama. Pokojnica je na svojoj haljini još uvijek imala i tzv. nabožnu sličicu kao dodatnu zaštitu. Papir sličice bio je u visokom stupnju raspadanja zbog izloženosti visokom stupnju vlage tako da se nažalost nije moglo točno utvrditi koji je svetac ili svetica nekada bila prikazana na istoj. Ista pokojnica sahranjena je i s pregačom svijetle boje najvjerojatnije žute s ukrasom zelenkastog uzorka svezana na haljini u struku. Uz pokojnicu je otkrivena i krunica od drvenih zrnaca smeđe boje na položaju struka.

Slika 10. Detalj otkrivenog lijesa s pokojnicom u *in situ* položaju s lijeve strane kripe

Slika 11. Ostaci pokojnice s očuvanom frizurom u obliku punđe ukrašene vrpcom, odjevene u svečanu haljinu, s desne strane vidljivi su cvjetni ukrasi s lijeve ostaci nabožne sličice

Slika 12. Gornji poklopac lijesa pokojnice ukrašen križem u plavoj boji i točkastim ukrasom

Sudeći po ostacima tkanine haljine žućkaste boje, kao i po frizuri pokojnica je s velikom mogućnošću najvjerojatnije pripadala višem društvenom staležu Varaždinskih Toplica. Treba napomenuti, kako kod pokojnice nisu otkriveni ostaci

kosti, što se može objasniti velikim stupnjem raspadanja tijela koji je već odavno bio završen. U samom lijesu osim ostataka piljevine bila je i veća količina supstance bijele boje za koju držim da najvjerojatnije pripada ostacima razgrađenih ljudskih kostiju pokojnice. Izmjerom na terenu utvrđena je dužina lijesa 2 metra dok je pokojnica bila najvjerojatnije visine oko 174 centimetra.

U blizini prethodno opisanog lijesa na zemljanom podu kripe nalazila se i veća količina ostataka drvenih raspadnutih lijesova. Utvrđeno je, da su lijesovi polagani tijekom vremena ukapanja u kriptu jedni na druge u dva reda i to cijelom širinom poda u donjem dijelu kripe. Jedan red bio je sastavljen od 7 lijesova, a sve zajedno u donjem dijelu kripe nalazilo se najvjerojatnije 14 ostataka drvenih lijesova.

Pokojnici u tim lijesovima kao i gore prethodno opisani lijes sa pokojnicom položeni su na način da su glave pokojnika usmjerene prema ulazu u kriptu, dok su noge pokojnika bile orijentirane prema stražnjem zidu kripe tj. u smjeru sjever-jug.

Niti jedan zatečeni lijes u ovoj kripti nije sačuvan u cijelosti, već su bili u vrlo visokom stupnju raspadanja. Pregledom je potvrđeno kako se već i na sam dodir mrve, a većina drvenih očuvanih fragmenata je tijekom vremena upila i veliku količinu vlage u kripti, tako da su doslovce bili "mokri". Očevidom je potvrđeno, da su lijesovi nekada osim dekorativnih vegetabilnih i religijskih ukrasa (točkice, cvjetići, grančice, girlande...), pisanim slovima u boji imali ispisane tek osnovne podatke o preminulima poput imena i prezimena, godine rođenja i smrti. Na većini lijesova ti podaci nisu očuvani, ali tu i tamo mogao se prepoznati poneki broj ili slovo.

Slika 13. Detalj lijesa s očuvanim cvjetnim motivom u bijeloj boji u ritmičkom ponavljanju

Na lijevoj strani kripte nalazila se i veća količina fragmentarno očuvanih lijesova s pokojnicima. Pri samom pregledu tog dijela kripte utvrđeno je kako većina tih drvenih lijesova na gornjem vanjskom dijelu sadrži ostatke slikanog ukrasa u obliku cvjetnih motiva izvedenih bijelom bojom.

Slika 14. Pogled na sačuvane fragmentarne dijelove lijesa oslikane u obliku girlanda i grančica plavo-zelenom bojom

Pregledom tog dijela unutrašnjosti kripte vidljivi su ostaci dva muška pokojnika sa sačuvanom kraćom crnom kosom. Jedan od njih smješten tik do zida kripte još je u lijesu na sebi imao dobro sačuvane hlače od tkanine crne boje ukrašene smeđom porubnom trakicom na predjelu džepova. Na gornjem dijelu poklopca lijesa tamnocrvenom bojom čitljiv je dio sačuvanog teksta: "Vumerl".

Slika 15. Detalj pokojnika sa sačuvanim hlačama i tekstem "Vumerl"

Slika 16. Isti pokojnik kao i na prethodnoj slici s detaljem ukrasa na hlačama i očuvanim elementima krunice (zrnca i metalni križić)

U ovom dijelu kripte identificiran je i lijes s pokojnicom koja je kao i prije spomenuta imala sačuvanu frizuru ukrašenu trakicom svezanom u oblik mašne. Na njezinom lijesu mogao se iščitati sljedeći tekst: "Dorot (...) Maiykevich vu starosti (...) 1849. godina". Na temelju sačuvanih podataka možemo pretpostaviti kako

se pokojnica zvala Doroteja Maiykevich i da je preminula najvjerojatnije 1849. godine. Nažalost podatak za godinu rođenja nije nađen.

Slika 17. Frizura Doroteje Maiykevich preminule 1849. godine u Varaždinskim Toplicama

Slika 18. Podaci ispisani crvenom bojom na ostacima drvenog lijesa za Doroteju Maiykevich

S desne strane kripe potvrđeni su ostaci drvenih lijesova koji su se kao i svi prethodno opisani nalazili u vrlo visokom stupnju raspadanja i sačuvani su samo fragmentarno. Na podu kripe otkrivena su dva lijesa u kojima su bila sahranjena dva muškarca, a sudeći po ostacima tkanine najvjerojatnije se radi o redovnicima, franjevcima ili kapucinima što se može zaključiti na temelju smeđeg i tamnog habita, ali i prema ostacima većih drvenih bobica što su nekada činile cjelinu krunice koja se nalazila u visini struka.

Lijes redovnika tik do zida kripe imao je na očuvanim fragmentima lijesa prikaz valovite linije izvedene zelenom bojom. I u ovim lijesovima kao ispuna nalazila se velika količina sitne piljevine.

Specifičnost ove kripe predstavlja zaseban dio zazidanog dijela kripe s desne strane. Mjerenjem na terenu pokazalo se da je dužine 210 cm i 112 cm širine dakle da ima dovoljno prostora da se u njega položi jedan lijes. Pretpostavka je kako se u tom zasebnom zatvorenom dijelu kripe najvjerojatnije nalazi sahranjen visoki crkveni dostojanstvenik kojega se tim načinom sahrane željelo izdvojiti od ostalih pokojnika u kripti. Pozicija zazidanog dijela kripe smještajno korespondira s prethodno opisanim lijesovima crkvenih redovnika. Vezano uz to otkriće treba napomenuti, kako se u prostoru bočne kapele iznad samog položaja kripe na njezinom istočnom zidu nalazi vrlo lijepo sačuvana mramorna ploča visine 143 i širine 58 cm. Na nadgrobnoj ploči nalazi se sljedeći tekst:

“Piis Manibus. Rssmi. Dni.
Isidori. Ab.
Hochreiter.
Metrop. Eccl. Zagrab. Canonici.
Abbatis. Inf. De. Berucio. Prae.
positi. Maj. Cap. Chasmensis.
Archi. Diaconi. De. Since. Et. Gvesche.
10. Dec. 1784. Legradini. Nati.
28. Aug. 1858. Thermis. Iassis.
Supremum. Diem. Obeuntis.
Gratam. Memoriam. Recolentes. Fratres.
Ambrosius. et. Bartholomaeus.
Ab. Hochreiter

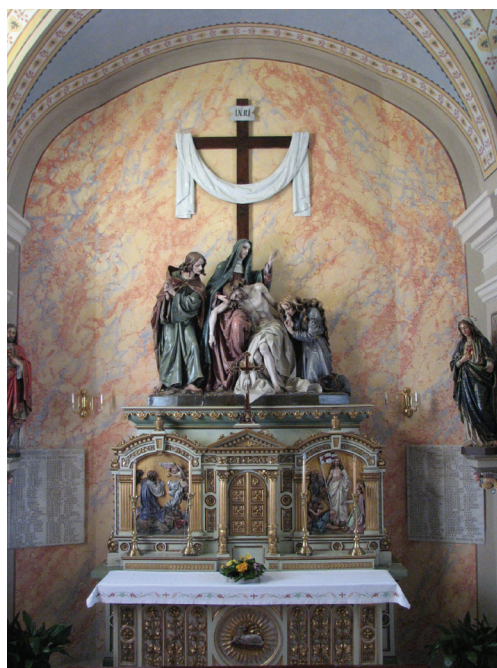
D. D. D.“

Hanke in Graz

Na temelju podataka s nadgrobne ploče možemo zaključiti kako se u kripti u spomenutom prostoru najvjerojatnije nalaze ostaci crkvenog dostojanstvenika Isidora Hochreitera, kanonika metropolije zagrebačke koji je rođen 10. prosinca 1784. godine u Legradu, a koji je 28. kolovoza 1858. godine preminuo kako to izvor navodi u "Jaziškim Toplicama". Iz teksta na ploči saznajemo kako su nadgrobni spomenik-ploču dali postaviti fratri Ambrozije i Bartolomej. Na temelju iznijetog možemo zaključiti kako je Isidor Hochreiter preminuo u Toplicama u 74. godini. Mramornu ploču je izradio majstor imenom Hanke u Gracu.

Slika 19. Nadgrobna ploča Isidora Hochreitera iz bočne kapele Žalosne Majke Božje

Slika 20. Oltar Žalosne Majke Božje

ANALOGIJE KRIPTA IZ CRKVE SV. MARTINA BISKUPA U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA SA KRIPTAMA U HRVATSKOJ

Dosadašnja arheološka istraživanja crkvenih kripta u Hrvatskoj su malobrojna. Upravo zbog potrebe i nedostatnih znanstvenih istraživanja, a zbog potrebe obrade i boljeg razumijevanja te teme iz Varaždinskih Toplica prišlo se konzultiranju objavljenih podataka radova na primjerima Crkve sv. Marka u Zagrebu i Katedrale sv. Terezije Avilske u Požegi, koje su u Zagrebu izveli stručnjaci konzervatori i restauratori iz Hrvatskog restauratorskog zavoda Zagreb, a u Požegi konzervatori Konzervatorskog odjela u Požegi.

Tijekom dugogodišnjih i opsežnih konzervatorsko-restauratorskih radova stručnjaka Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba kao i detaljno provedenih opsežnih i kompleksnih istraživanja vezanih uz Crkvu sv. Marka u Zagrebu otkrivene su i istražene kripte spomenute Crkve. Godine 1700. spominju se po prvi puta kripte u Crkvi sv. Marka i to na položaju ispod glavnog oltara. Povijesni izvor kanonskih vizitacija 1750. godine navodi njihov opis i kako su neke bile rezervirane za pokapanje uglednika, poput gradskih vijećnika i dobrotvora Crkve, dok je ispod oltara Tijela Kristova bila kripta namijenjena za sahranu župnika. Tijekom daljnjih istražnih radova u spomenutoj Crkvi otkriveno je ukupno sedam kripta, od toga tri za župnike, gradske vijećnike i prisjednike i četiri za građane. Kripta za gradske vijećnike locirana je ispod svetišta. Kraj nje nalazila se kripta za župnike i svećenike, a ispod južne apside pozicionirana je kripta za djecu plemića. Kripta za sahranu prisjednika nalazi se ispod južnog portala, a još jedna utvrđena je ispod oltara sv. Ane uz jugozapadni stup lađe Crkve. Ukop siromaha obavljan je u kriptom ispod pjevališta, dok je sedma kripta otkrivena ispod ulaza u sakristiju. Radovima istraživanja kripta spomenute Crkve u Zagrebu utvrđeno je, kako većina lijesova datira s kraja 18. i prve polovice 19. stoljeća. Provedena analiza pokazala je, kako su nalazi lijesova zanimljivi s povijesnog, antropološkog i dekorativnog gledišta. Likovna dekoracija karakteristična je za spomenuto razdoblje.⁷ Analogije s otkrivenim lijesovima Crkve sv. Marka i nalazima iz kripte iz Varaždinskih Toplica upravo su na temelju likovne dekoracije poput slikanog križa na gornjem poklopcu lijesa i u nalazima pisanih tekstova koji sadrže osnovne podatke o pokojniku na bočnim stranicama lijesa. Razlika u lijesovima Crkve sv. Marka u Zagrebu i ostataka lijesova iz Crkve sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama je u tome, što se sa sigurnošću ne može potvrditi da li su i lijesovi u Toplicama također bili zakivani čavlicima (zbog lošeg stanja u kojem su lijesovi pronađeni).

Više analogija s nalazima lijesova iz Varaždinskih Toplica utvrđeno je na temelju objavljenih nalaza iz kripte Katedrale sv. Terezije Avilske u Požegi. Tijekom

⁷ Petar PUHMAJER, *Crkva sv. Marka u Zagrebu, Arhitektura, povijest, obnova*, Zagreb, 2013.

2004. godine bio je u spomenutoj Katedrali otvoren uzak prolaz na kripti s ciljem utvrđivanja arhitektonskog i građevinskog stanja Crkve. Istraživanje otkrivenih nalaza u kripti izveli su konzervatori Konzervatorskog odjela iz Požege, a složene konzervatorsko-restauratorske radove na nalazima izveli su restauratori iz Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu. Na temelju tih rezultata istraživanja mogu se donijeti nove analogije vezane uz nalaze kripta tih dvaju sakralnih lokaliteta u Hrvatskoj.

Drveni otkriveni lijesovi u katedrali u Požegi pronađeni su položeni jedni na druge složeni od tri do četiri reda, slično kao i u Toplicama samo u dva reda. Veći dio istih bio je kao i u Toplicama u vrlo lošem stanju očuvanosti. Na njima kao i na lijesovima iz kriptе u Toplicama otkriveni su ostaci tonova svijetlih boja poput plave, crvene, zelene i žute boje. U njima su u in situ položaju kao i kod onih iz Toplica otkriveni grobni prilozi poput krunica, križića, medaljica i cvjetića od žice omotani tkaninom.

Drveni poklopci lijesova iz kriptе katedrale u Požegi kao i oni iz Varaždinskih Toplica bili su u izrazito lošem stanju, najčešće raspadnutog donjeg dijela s potpuno ili djelomično sačuvanim poklopcem. Zajednička karakteristika i jedne i druge grupe nalaza lijesova ujedno i osnovna poveznica je prisutnost hoblovine ili piljevine u lijesovima. Ljesovi iz Požege bili su ispunjeni hoblovinom na koju je bilo položeno tijelo pokojnika. Na stražnjem dijelu glave konzervatori iz Požege uspjeli su utvrditi njezinu prisutnost u većoj količini zbog potrebe formiranja jedne vrste uzglavlja. Kod nekih nalaza uzglavlje je bilo prekriveno i grubljom tkaninom. Ljesovi iz Požege na temelju provedene opsežne analize svrstani su u tri osnovne grupe: obojani-oslikani, lijesovi s natpisom od dekorativnih čavlića i lijesovi od hrastovog drveta. Na temelju nadzora iz Varaždinskih Toplica vizualnim pregledom determinirane su dvije grupe lijesova i to obojani-oslikani i lijesovi od hrastovog drveta, dakle u Varaždinskim Toplicama nema lijesova s čavlicima.

Obojani-oslikani drveni lijesovi iz Požege karakteristični su po tome što nose ukras izveden svijetlim bojama poput žute, plave, zelene i bijele boje. Iste boje otkrivene su i na lijesovima iz Varaždinskih Toplica. Konzervatorica Marina Bender Maringer stilski ih smješta u period 19. stoljeća. Drži da odgovaraju stilskom razdoblju bidermajera karakterističnog za srednjoevropsku umjetnost. Poneki primjerci iz Požege imali su na gornjim sačuvanim poklopcima naslikane križeve. Križ je bio trolisni, s time da je svojom površinom zauzimao cijelu dužinu gornjeg poklopca dok je pri dnu imao bazu. Jedan takav motiv križa otkriven je također i na jednom lijesu u Varaždinskim Toplicama. Križevi na lijesovima iz Požege za razliku od Varaždinskih Toplica dodatno su još bili dekorativno ukrašeni linijom, dok je križ iz Toplica bio ukrašen točkicama. Ono što povezuje

lijesove iz Požege i Varaždinskih Toplica je podatak da su na bočnim stranicama bili smješteni natpisi s osnovnim podacima pokojnika. I kod jedne i druge grupe lijesova natpisi su bili izvedeni bojom, dok su u Požegi bili otkriveni i primjerci koji su bili izvedeni i čavličima. Oba provedena istraživanja potvrdila su kako su se natpisi nalazili isključivo na poklopcu lijesa sadržavajući podatke poput imena, prezimena, godine rođenja, godine smrti, a u slučaju Požege čak i zanimanja kod uglednijih građana. I kod jednog i drugog lokaliteta svi natpisi su bili pisani hrvatskim jezikom, pisanim slovima.

I jedna i druga grupa nalaza imala je većim dijelom dekorativno ukrašenu površinu na gornjem poklopcu i na bočnim stranicama. Na temelju obje grupe nalaza lijesova navedenih lokaliteta motive možemo podijeliti u dvije osnovne grupe i to u dekorativne i religijsko- simbolične. Za jednu i drugu grupu lijesova možemo sa sigurnošću potvrditi da su dekorativni motivi na lijesovima bili izvedeni prema određenom predlošku i ručno. U slučaju nalaza Požege ti ukrasi su se odnosili na floralne motive poput ružica i tulipana, dok su u Toplicama bili zastupljeni girlandama, cvjetićima, grančicama i viticama. Religijsko simbolički motivi odnose se na motiv križa na poklopcima, a u slučaju Požege i na IHS monogram, Marijin monogram, motiv lubanje, crtež korpusa razapetog Krista i sl.

Istraživanje kripte u Požegi je potvrdilo, kako je u kriptu najveći broj preminulih bio sahranjen u zadnjem desetljeću 18. i drugom desetljeću 19. stoljeća.

Položaj lijesova u kripti Požege bio je u smjeru istok-zapad, dok je usmjerenje pokojnika u Varaždinskim Toplicama bilo orijentirano u smjeru sjever-jug.⁸

Analogije su moguće s obzirom i na otkrivene grobne priloge. Tekstilni predmeti su se na obje lokacije spomenutih kripta očuvali djelomično zbog mikroklimatskih uvjeta koji su vladali u tim prostorima. Na obje lokacije otkrivene su ženske građanske nošnje uz elemente narodne nošnje, dok su muškarci i kod jedne i druge grupe nalaza pokapani u svečanijoj odori od čoje s izvezenim ukrasima na odjeći. Kod žena u Varaždinskim Toplicama odjeća je dodatno ukrašena i ukrasnom porubnom trakicom.

Zahvaljujući provedenom arheološkom nadzoru i istraživanju u Crkvi sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama došli smo do novih saznanja i vrlo vrijednih arheoloških, kulturno-povijesnih i arhitektonskih podataka. Posebna vrijednost dobivena je uvidom u položaj analiziranih kripta kao i dobivenih arhitektonskih podataka vezanih za unutrašnjost Crkve te otkrivene i zabilježene druge podatke do kojih se istraživanjem došlo. Nastavak konzervatorsko-restauratorskih i građevinskih radova na istoj Crkvi donijet će nova saznanja vezana uz kriptu u glavnom brodu ove Crkve, što će se objaviti tijekom daljnjih istraživanja.

⁸ Bender Maringer, 2007. i 2012.

LITERATURA I IZVORI

1. Marina BENDER MARINGER, Nalazi iz kripte Katedrale sv. Terezije Avilske u Požezi, Katalog izložbe, Tiskara Zelina d.d., Požega, 2007.
2. Marina BENDER MARINGER, Kripta Katedrale sv. Terezije Avilske u Požezi, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požezi 1*, Požega, 2012., 209-229.
3. Davorin STEPINAC, Arhitektonska dokumentacija za crkvu sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama, Zagreb, 2013.
4. DRŽAVNI ARHIV HRVATSKE 2013 - Fond: Varaždinska županija-Acta comitatus Varasdiensis, Prothocolla comitatus Varasdiensis "Zabrana ukapanja mrtvacu uz crkve i kapele na području županije varaždinske".
5. Anđela HORVAT, Između gotike i baroka-Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske oko 1500. do oko 1700., Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Knjiga XXII, Tisak "Zadružna štampa-Zagreb", 1975., 205-252.
6. Antun IVANDIJA, *Crkvena umjetnost u Hrvatskoj*, Spektar, Zagreb.
7. Spomenka VLAHOVIĆ, Stručno izvješće o provedenom arheološkom nadzoru u Crkvi sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice, 2013.
8. Miljenko JURKOVIĆ, Sv. Petar Stari u Zadru i njegova kripta, *Starohrvatska prosvjeta* III/24, Zagreb, 1977., 77-90.
9. Tomislav ĐURIĆ, Dragutin FELETAR, Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske, "Zrinski", Čakovec, 1991., 157-162.
10. Tomislav ĐURIĆ, *Crkvena baština varaždinsko-topličkog kraja*, Meridijani Varaždinske Toplice-Samobor, 2009./2010., 13-15.
11. Petar PUHMAJER, Crkva sv. Marka u Zagrebu, *Arhitektura, povijest, obnova*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., 55-57.
12. *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske i Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin, 1990., 95.
13. Gjuro SZABO, Hrvatsko Zagorje, Spektar, Zagreb, 196.
14. Spomenka VLAHOVIĆ, Povijesno-topografski opis odličnog sumpornog kupališta lječilišta Varaždinske Toplice u Kraljevini Hrvatskoj, *Zbornik 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 2009., 326-327.
15. Župna spomenica Crkve sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama.

SAŽETAK

DVIJE KRIPTE IZ CRKVE SVETOG MARTINA BISKUPA U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA

Tijekom izvođenja građevinskih radova 2013. godine pri uređenju unutrašnjosti Crkve sv. Martina Biskupa u Varaždinskim Toplicama, a prilikom radova demontaže starog kamenog opločenja došlo se do vrijednih arheoloških podataka u dijelu glavnog svetišta i bočne kapele. Vežano uz naslov ovog rada donosimo nalaze o otkriću dviju kripta u topličkoj Crkvi. Kako je do sada o ovoj temi malo pisano, a predstavlja i u stručnoj literaturi rijetkost, podstiremo najnovije podatke koji će vjerojatno zanimati prije svega struku, a pretpostavljamo i širi krug čitatelja.

Za vrijeme arheološkog nadzora utvrđeno je da je otvorena kripta građena od kamena s lijepo oblikovanom boltom i zemljanim podom. Osjećala se visoka prisutnost vlage u zraku što se odrazilo i na stanje zatečenih drvenih lijesova, grobnih priloga, likovnih dekoracija i dr. Utvrđeno je, da su lijesovi u unutrašnjosti položeni u dvije skupine. Jednu (na lijevoj strani) skupinu čine drveni lijesovi u kojoj su pokojnici ženskog i muškog spola civili, što se moglo zaključiti po djelomično sačuvanim odjevnim predmetima, najvjerojatnije pripadnici bogatijeg topličkog staleža. Po sačuvanosti kose i frizure moglo se determinirati da li se radi o muškarcima ili ženama. Drugu skupinu pokojnika čine pokojnici sahranjeni u drvenim lijesovima za koje je utvrđeno da su pripadnici crkvenih redova što je dokazano na temelju sačuvane odjeće (mantije). Uz tu skupinu lijesova nalazi se i pregrađeni dio kripte dovoljne veličine za ukop jednog lijesa. Pretpostavljamo da je ovdje ukopan Isidor Hochreiter crkveni dostojanstvenik, kanonik metropolije zagrebačke, rođen 10. prosinca 1784., a preminuo u "Jaziškim Toplicama" 28. kolovoza 1858. godine. Tu pretpostavku potkrepljujemo nadgrobnom pločom koja se nalazi iznad kripte bočne kapele Žalosne Majke Božje. Iz teksta na ploči doznajemo da su nadgrobni spomenik (reljefnu ploču) dali postaviti fratri Ambrozije i Bartolomej, a u potpisu čitljivom na ploči pretpostavljamo da je istu izradio majstor Hanke iz Graca.

Prema pisanim podacima (hrvatski jezik) koji su čitljivi na drvenim fragmentima lijesova dviju ženskih osoba mogu se pročitati 1849. i 1858. godina, što dovodimo u vezu s nadgrobnom pločom Isidora Hochreitera i njegovom godinom smrti.

Rad donosi analogiju s konzervatorsko-restauratorskim radovima provedenima u Crkvi sv. Marka u Zagrebu i radovima u Katedrali sv. Terezije Avilske u Požegi. Tom analizom uspješno se doći do brojnih podudaranja u arheološkim nalazima spomenuta tri sakralna objekta, a utvrđene su i razlike.

Ključne riječi: kripta; način gradnje; arhitektonski izgled; arheološki nalazi (lijesovi, grobni prilozima, tekstovi i likovna dekoracija).

SUMMARY

TWO CRYPTS FROM THE CHURCH OF BISHOP ST. MARTIN IN VARAŽDINSKE TOPLICE

While carrying out work in 2013 for the renovation of the interior of the Church of Bishop St. Martin in Varaždinske Toplice, and during the work to dismantle an old stone slab, valuable archaeological data in part of the main sanctuary and the side-chapel was discovered. As stated in the title of this work, we present the findings on two crypts from this church. Since little has been written until now on this topic, and it also represents a rarity in the professional literature, we are providing the most recent data, which will probably interest the profession and, we assume, a wider circle of readers.

During the archaeological inspection, it was established that the opened crypt was built of stone with a beautifully shaped arch and an earthen floor. A high degree of moisture could be felt in the air, which also had an effect on the condition of the wooden coffins, sepulchral ornamentations, artistic decorations, etc. that were revealed. It was established that the coffins in the interior were divided into two groups. One group (on the left side) was comprised of coffins in which the deceased men and women were lay people, which can be concluded from the partially preserved clothing, and who were probably members of the wealthier social class. Based on the degree of preservation of the hair and the hairstyles it was possible to determine if they were male or female. The second group was comprised of deceased buried in wooden coffins who were identified as members of the church based on the preserved clothing (robes). In addition to these groups of coffins, there is also a partitioned area of the crypt of sufficient size for the burial of one coffin. We are assuming that Isidor Hochreiter is buried here. Hochreiter was a senior church official and a canon of the Zagreb metropolitan see who was born on 10 December 1784 and died at "Jaziška Toplica" on 28 August 1858. We corroborated this assumption by the panel above the tomb that is located above the crypt of the side-chapel of Our Lady of Sorrows. From the text on the panel we learn that the friars Ambrosius and Bartholomew had this tomb monument (a relief panel) installed, and from the signature that is legible on the panel we are assuming that it is the work of Master Hanke of Graz.

In addition to information written in Croatian that is legible on wooden fragments of the coffins of two women, one can read 1848 and 1859, which leads us to the connection with the panel above the tomb of Isidor Hochreiter and the year of his death.

The work is analogous to conservation-restoration works being carried out at the Church of St. Mark in Zagreb and in the Cathedral of St. Theresa of Ávila in Požega. By this analysis, we succeeded in identifying the many similarities in the archaeological finds of the three sacral buildings, but we were also able to establish their differences.

Key Words: crypt; method of construction; architectural appearance; archaeological finds (coffins, sepulchral ornamentations, texts and artistic decorations).

